

СВЕТИ АМВРОСИЈЕ МИЛАНСКИ У СРПСКОМ ЗИДНОМ СЛИКАРСТВУ

Да би се истражио развој култа и иконографије светог Амвросија потребно је најпре проучити живот и дело тог светитеља који је, без сумње, био једна од најзначајнијих фигура духовног и интелектуалног живота IV века. С друге стране, на основу хронологије сачуваних представа, као и њихове анализе и класификације, могуће је утврдити генезу иконографије светог Амвросија, и разлику у његовом представљању након шизме 1054. године.

У овом раду прати се развој култа и иконографије светитеља кроз векове, почевши од његове прве сачуване представе у капели Сан Виторе ин Чел д'Оро (San Vittore in Ciel d'Oro) у Милану, с посебним нагласком на представе светог Амвросија у старом српском сликарству. Мора се одмах напоменути да услед недовољне испитаности споменика, њиховог разарања током векова, као и недостатка извора, рад не може бити потпун. Оно што је могуће је праћење стварања култа и ширења његовог утицаја на целокупну културу колико западног толико и источног дела царства, након поделе 395. године.

Амвросије Милански рођен је вероватно 334. године, у Триру, Арлу или Лиону. Умро је 4. априла 397. године у Милану.¹

Један је од великих светих отаца и „доктора“ цркве, заједно са светим Августиним, светим Јованом Златоустим и светим Атанасијем.

Настанак култа светитеља везује се за тадашњу престоницу Римског царства Милано (Mediolanum, антички назив за истоимени град).² Одатле се слава светог Амвросија и његовог дела проширила по целом хришћанском свету. Чак и после расцепа цркава, и на једној и на другој страни, се свети Амвросије слави 7. децембра, на дан његовог рукоположења.

¹ Paolino, *Vita Ambrosii*, PL, XIV, 3.

² Милано је основан 396. год. пре нове ере, а тек након 296. године постаје главни град, седиште цара Римског царства (Максимијан Херкулије, Валентинијан I, његов син Хонорије, и касније Рицимер и Одоакар). Посебан значај град добија након Едикта о толеранцији 313. године.

Сл.1. Свети Амвросије, капела Сан Виторе ин Ђел д'Оро, IV-V век, Милано

Fig. 1. St. Ambrose, the Chapel San Vittore in Ciel d'Oro, IV-V century, Milan

Сл.2. Свети Амвросије, капела Сан Виторе ин Ђел д'Оро, IV-V век, Милано, детаљ, свети Амвросије

Fig. 2. St. Ambrose, the Chapel San Vittore in Ciel d'Oro, IV-V century, Milan, a detail, St. Ambrose

Истраживање развоја и међусобног утицаја култа и иконографије светог Амвросија почињемо од цркве коју је светитељ подигао и у којој се налазе његове мошти, заједно са моштима св. Гервасија и Протасија.³ Реч је о цркви Сан Амброђо (San Ambrogio) у Милану.⁴

Једино што је остало оригинално из тог раног периода јесте капела San Vittore in Cel d'Oro, која се данас налази у саставу комплекса базилике San Ambrođo, југоисточно од цркве. До XIII века није била у саставу исте, већ је функционисала као засебна грађевина. Капела је настала много пре доласка Амвросија на епископски трон, када је епископ Матернус у

³ Мученици свети Гервасије и Протасије страдали су у току првих гођења под Диоклецијаном. Наводи се, у биографији светог Амвросија, да је мошти ових мученика Амвросије открио у „чудесној визији“.

⁴ Црква, која и данас носи име свог ктитора, освећена је у време врло значајних догађаја у историји цркве и царства везаних за борбу против аријанске јереси. Победивши ту јерес, свети Амвросије је по жељи народа осветио базилику, уневши у њу мошти светог Гервасија и Протасија. Тај догађај је званично обележавао победу православља над јереси.

Сл.3. Менолог цара Василија II, (*Vaticanus graecus* 1613, фол 227),
око 986. године

Fig. 3. Menologue of the Emperor Basil II
(*Vaticanus graecus* 1613, fol 227), ca 986

Сл.4. Катедрала Торчела, апсида ђаконикона, Христос на трону између два арханђела; испод њих– Григорије, Мартин, Амвросије и Августин, прва половина XII века

Fig. 4. Torcello Cathedral, the apse of the diaconicon, Christ Enthroned between the Two Archangels; below - Gregory, Martin, Ambrose and Augustine, the first half of the XII century

Сл.5. Катедрала Торчела, апсида ђаконикона, Христос на трону између два арханђела; испод њих– Григорије, Мартин, Амвросије и Августин, прва половина XII века, детаљ

Fig. 5. Torcello Cathedral, the apse of the diaconicon, Christ Enthroned between the Two Archangels; below - Gregory, Martin, Ambrose and Augustine, the first half of the XII century, a detail

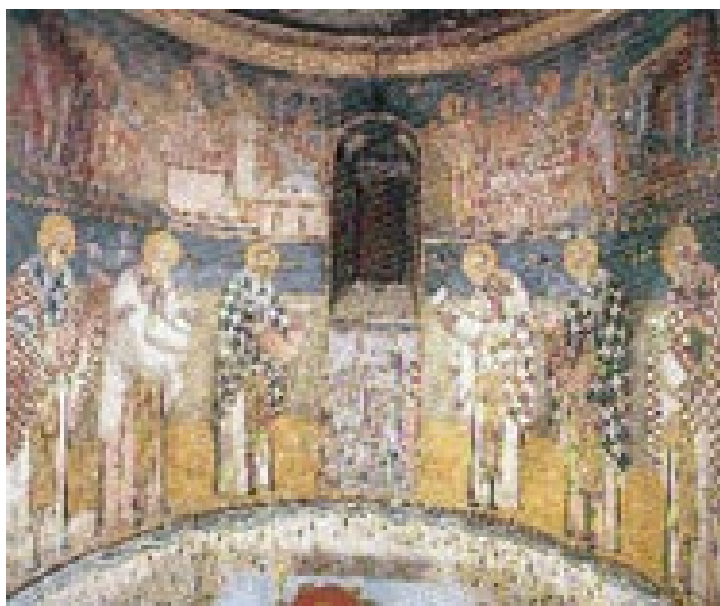
првој половини IV века пренео мошти св. Виктора на место на којем он и данас почива. Нешто касније, 375. године, у овој капели је свети Амвросије сахранио свог брата Сатира.⁵

Капела је у V-VI веку украшена мозаицима; осим куполе нама је битна мозаичка декорација између прозора испод куполе, где су представљени светитељи Амвросије и Матернус, и мученици Гервасије, Протасије, Навор и Феликс. Све фигуре прате натписи: са северне стране с лева на десно, по реду се читају Протасије, Амвросије и Гервасије, док су на јужној страни по истом читању приказани Навор, Матернус и Феликс. Мученици носе беле одежде, док епископи носе тунике испод којих се назире палијум (неки истраживачи сма-

⁵ О том догађају је остао писани документ, који је у IX веку преписао извесни Дугал, мајстор атељса у Павији: *Uranio Satiro supremum frater Honorem / Maryris ad laevam detulit Amvrosius / Haec meriti merces ut sacri sanduinis umor / Finitimas penetrans abluat exuvias.* v. C. Capponi, *La Basilica di Sant'Ambrogio in Milano*, Milano 1977, 36. Амвросије је указао почаст брату тиме што га је сахранио лево од гроба светог Виктора.

Сл. 6. Палатинска капела у Палерму, Свети Амвросије, прва половина XII века
Fig. 6. Palatine Chapel in Palermo, Saint Ambrose, the first half of the XII century

Сл.7. Црква Светог Ђорђа манастира Ломнице, олтарски простор, Причешће апостола и Поклоњење архијереја, 1607/08. године

Fig. 7. St. George's Church of the Lomnica Monastery, the altar area, Communion of the Apostles and Adoration of the Lamb, 1607/08

трају да је таква одећа обележје обичних грађана—цивила). По физиономији и карактеристичности лика једини се издваја св. Амвросије са врло реалистичним цртама лица. Портрет приказује човека омањег раста, овалног лица, дугачког носа, високог чела, пуних усана, са левом обрвом вишом од десне (што у потпуности одговара његовом стварном лику, након истраживања која су обављена над његовим моштима). Још увек није приказан са нимбом. Можда је лик настао 370-374. године, док је он још био гувернер Емилије и Лигурије. Док би се по стилским карактеристикама мозаик пре датовао у крај V и почетак VI века, у време епископа Лоренца.⁶

То је прва и једина представа лика светог Амвросија, са портретним карактеристикама, која је остала очувана до данас.

Као што је већ поменуто, из Милана се култ св. Амвросија раширио по читавом хришћанском свету. Врло рано је стигао у Византију, што је морало имати одраза и у ликовној уметности. Нажалост, данас располажемо само сведочанствима које нуде илустровани рукописи, најчешће илустровани календари, тј. менолози. Најстарији пример потиче из чувеног ватиканског Менолога

⁶ *Ibid*, 38.

Сл.8. Исто, детаљ, свети Амвросије, Григорије Велики и Василије Велики

Fig. 8. The same, a detail, St. Ambrose, St. Gregory the Great and St. Basil the Great

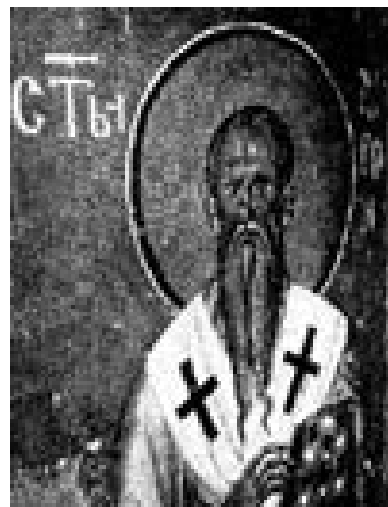
цара Василија II, насталог око 986. године (*Vaticanus graecus 1613*, fol. 227). Затим следе примери из Минеја за децембар, насталог у XI веку, који се чува у миланској Амброзијани (*Mediolanus Ambrosianus E 89 inf.*, fol. 98v), ватиканског јеванђеља с Менологом за целу годину (*Vaticanus graecus 1156*, fol. 270v), и најзад пример из менолога солунског деспота Димитрија Палеолога, рађеног око 1330. године у Солуну, сада у оксфордској библиотеци Бодлејани (*Oxonius Bodleianus gr. th. f. 1*, fol. 20r). Што се тиче монументалног сликарства, недостатак представа у византијским споменицима донекле надокнађују споменици Италије који су настали под јаким византијским утицајем. То су Торчело, Палермо и Монреале.

У катедрали Торчела, тачније у апсиди ђаконикона, налазе се мозаици који чине најстарији део опширног декоративног ансамбла. У конхи апсиде приказан је Христос на трону између два арханђела; испод њих су четворица светитеља у стојећем положају – Григорије, Мартин, Амвросије и Августин. Фигуре, мирне форме, типичне су за уметност прве половине XII века. Приказ четворице светитеља одражава типичне карактеристике западно хришћанске иконографије и романизацију форми – крупне црте лица и склад светитељских одора, за разлику од главне апсиде на којој је приказано дванаест апостола где се уочава рад другог мајстора. Фронтални став и исте форме указују на присуство провинцијског уметника, каквог срећемо, на пример, у Светом Луки у Фокиди. Овде су вероватно у питању локални уметници који су доста добро познавали обрасце ликовне уметности сликања са почетка XII века, и који су кроз себе изнели директан утицај византијског наслеђа. Додуше, јављају се и полемике везане за време настанка ових мозаика.⁷

⁷ Мозаици Торчела су се сврставали у најразличитије временске категорије, нпр. Вентури сцену Страшног суда сврстава у IX век, а Мије, Дил и Далтон су мозаик главне апсиде сврстали у почетак XI века што се у корену искључује због њиховог стила. На вероватноћу ранијег настанка мозаика апсиде ђаконикона први је указао П. Тоеска. Његова тачка гледишта добија потврду у сличности ових мозаика са мозаицима Равене и посебно Трста. Ц. Галаси сматра да су мозаици свода ђаконикона (четири црквесна оца) још из VII века, а да су мозаици доњег дела апсиде ђаконикона били прерађени у XII веку. Мозаици Торчела су у великој мери настрадали након рестаурације. в. В. Н. Лазарев, *История византийской живописи*, Москва 1986, 119

Сл.9. Исто детаљ, свети Амвросије
Fig. 9. The same, a detail, St. Ambrose

Сл.10. Богородичина црква у
Студеници, олтарски простор, свети
Амвросије, 1208/09. године

Fig. 10. Church of the Theotokos
in Studenica, the altar area, Saint
Ambrose, 1208/09

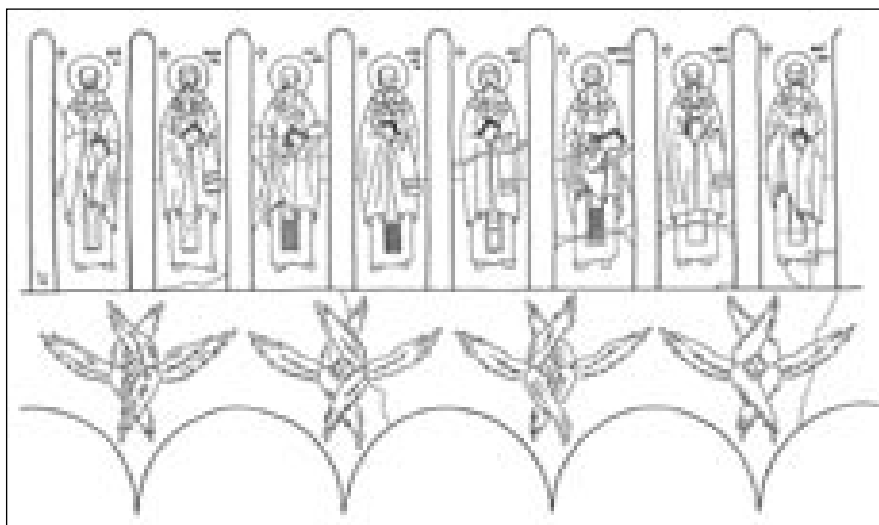
Палатинска капела у Палерму – црква је највероватније подигнута између 1132. и 1140. године, о чему сведоче два натписа.⁸ Мозаици Палатинске капеле у Палерму покривају целокупан горњи део грађевине изнад сокла и капители стубова, изузев бочних бродова и дрвене таванице у главном броду.

У главном броду приказане су старозаветне сцене, а аналогно њима, на бочним зидовима главног брода, приказани су светитељи, распоређени у три групе. Првој групи припадају представе целих фигура светитеља на чеоним деловима стубова између лукова и аркада; потом иду медаљони изнад лукова, а последњу групу чини низ од пет медаљона светитеља на архиволти. За нас је важна прва група стојећих фигура светитеља, која започиње низ у правцу југоисток, међу којима је и свети Амвросије.⁹ Натпис са именом у позадини фигуре указује нам да је реч о светом Амвросију.

Приказан је у стојећем положају са ореолом, књигом у левој руци, док десном благосиља, беле косе и дуге беле браде. Свакако припада византи-

⁸ Један на Рожеровом воденом сату, на зиду цркве, до врата и упућује на 1142. годину, а други у техници мозаика на рубу куполе, који потврђује да је 1143. године краљ Рожер подигао цркву. "На почетку хомилије Теофана Карамеуса наводи се да су те исте године настали и мозаици цркве. Декорација цркве завршена је 1189. године, како стоји у писму *De calmitate Siciliae* Huga Falkandusa». v. O. Demus, *The Mozaics of Norman Sicily*, London 1949, 25.

⁹ Loc.cit. „Јулијан, Каталдус, папа Лав и Атанасије на јужном зиду главног брода, и Блазије, Августин, Амвросије на источном зиду; овај и остале мозаике скинуо је и поново вратио Риоло

Сл.11. Грачаница, тамбур куполе северног параклиса, свети Амвросије са светим Епифанијем, Сосилом, Анатолијем, Антимом, Астијем, Прохором и Климентом, 1318-1321. године

Fig. 11. Gračanica, the drum supporting the north paraklesis dome, Saint Ambrose with Saints Epiphanius, Cecile, Anatolius, Anthimus, Astius, Prochorus and Clement, 1318-1321

јском типу светитеља, тако да претпостављамо да је реч о грчком уметнику који је усавршио своја знања у Италији. Меки набори на одори светитеља, нежне црте лица, уз употребу технике *opus vermiculatum*, одају сличност са мозаицима у Салерну. Примесе овакве сицилијанске уметности срећу се и у Енглеској (Винчестерска школа), Немачкој (Regensburg) и у Strazburgu, где је она очигледно била расадник византијског искуства у најчистијој форми.¹⁰ Наравно, учовају се и примесе романског утицаја, поготово на сицилијанским рукописима, док је тај процес, када су у питању мозаици, ишао спорије.

Трећа представа св. Амвросија сачувана је у катедрали Монреала. То је задужбина краља Вилијама II, који је наложио изградњу и украшавање цркве. Радови су почели пошто је Вилијам II ступио на власт, по документованим записима, 1172.-1173. године.

У бочним капелама, тј. одајама посвећеним св. Петру и Павлу наилазимо и на представу светог Амвросија. Лева (северна) одаја посвећена је светом Павлу са сценама везаним за његов живот. На пиластрима тријумфалног лука који уоквирују апсиду приказана су четири доктора цркве, у стојећем ставу: св. Јован Златоусти, св. Григорије, св. Амвросије и св. Августин у доњем делу. Свод капеле је третиран као једна хомогена целина са медаљоном Христа у центру и четири херувима у угловима; још две стојеће фигуре светитеља, св. Пантелејмон и св. Јермолај, и три медаљона, св. Арсеније, Сава Освећени и

¹⁰ *Ibid*, 27.

Сл.12. Катедрада Светог Трифуна у Котору, потрбушје лукова средњег и западног травеја, свети Амвросије и свети Августин, 1331. године

Fig. 12. The Cathedral of Saint Tripun in Kotor, the intradoses of middle and west bay arches, Saint Ambrose and Saint Augustine, 1331

Пахомије, смештени су на пиластрима и између капеле и трансепта.¹¹ Јужни угао одаје и апсида урађене су исто у односу на северни део, са разликама у складу са развојем наративних сцена с лева на десно.

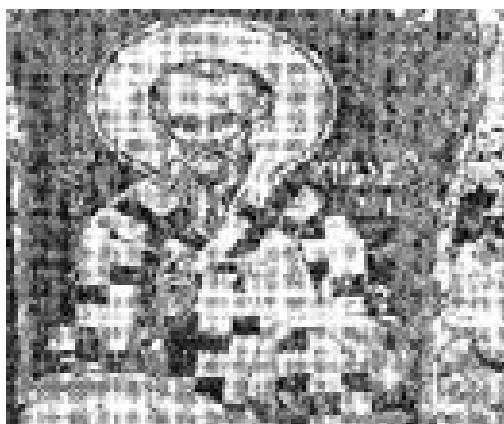
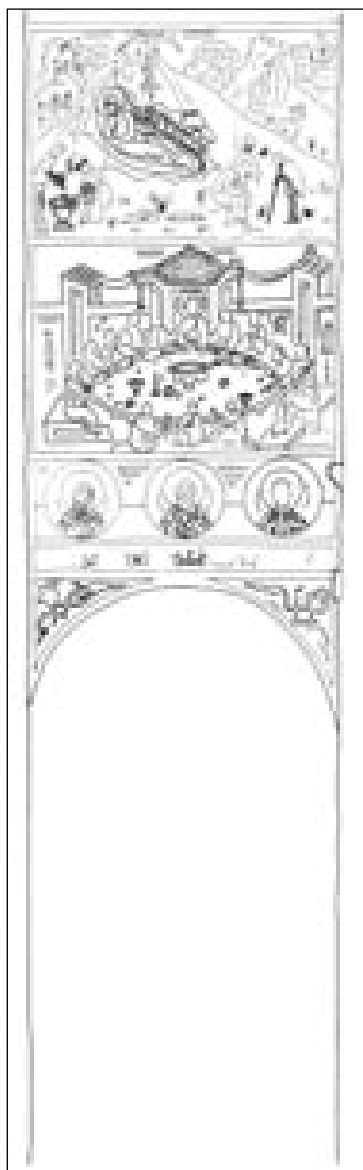
Свети Амвросије је несумњиво био поштован и у средњовековним српским земљама. У том погледу значајни су били и западни и византијски утицаји. О постојању култа сведоче литургијски календари сачувани у старим српским типцима, минејима, јеванђелистарима и другим литургијским рукописима.

Још важније сведочанство о постојању култа светог Амвросија су сачуване представе у ликовној уметности. Те представе могу се сврстати у три групе. Прва група су представе светитеља које се налазе у оквиру Службе архијереја. Другу групу чине појединачне фигуре, насликане обично у зони попрсја у олтару, док су у трећој групи представе из менолога.

Најпре ћемо посветити пажњу представама св. Амвросија у Служби архијереја јер је сврставањем у ту композицију медиоланском епископу указана највећа почасти. Он је на тај начин приказан као саслужитељ са најпоштованијим архијерејима и литургичарима православног света.

Најстарији сачувани пример потиче из Леснова. Ту је, око 1345. године, свети Амвросије приказан у олтарском простору, на северо-источном ступцу „као старац дуге седе браде раздвојене на два дела, и са незнатним праменовима

¹¹ O Monrealu v. O. Demus, *op. cit.*, 34

Сл.13. Исто, детаљ, свети Амвросије
Fig. 13. The same, a detail, Saint Ambrose

Сл.14. Манастир светих арханђела Михаила и Гаврила у црној реци код Тутина, олтарски простор, свети Амвросије у медаљону, 1570. године

Fig. 14. Monastery of Saints Archangels Michael and Gabriel in Crna Reka near Tutin, the altar area, Saint Ambrose in a medallion, 1570

косе на глави. Држи развијени свитак на коме је возглас са завршетка мале јектаније на литургији оглашених¹². Амвросије уз присуство осталих епископа учествује у сцени Поклоњење Агнецу, као „најчувенији опонент аријанства“¹³.

Представа светог Амвросија налази се у Служби архијереја и у олтарском простору цркве Светог Ђорђа, манастира Ломнице. Фреске у тој цркви настале

¹² С. Габелић, *Лесново*, Београд 1998, 71.

¹³ *Loc.cit.*

су 1607/08. године. Манастир је обновљен седамдесетих година XVI века, а свакако пре 1578. године када је осликан иконостас и написан типик. Почела је да се живописише одмах након обнове, али већим делом је декорација завршена 1607-1608. године. „Претпоставља се да су у осликавању манастира радила четворица сликара: два Јована, Георгије и Никола“.¹⁴ Представа светог Амвросија налази се у олтарском простору у сцени Поворке архијереја. Они су сви обучени у полуставрионе са омофорима и носе размотане исписане свитке. Око врата могу се уочити ивице епитрахиља, а над шакама украшене наруквице. У поворци учествују свети Амвросије Велики (Медиолански), Григорије Велики, Василије Велики, Јован Златоусти, Митрофан Велики (цариградски патријарх у време Константина Великог) и Поликарп Велики. „Свети Амвросије Медиолански насликан је као сед старац дуге обле браде и опуштених дугих бркова, а на његовом свитку је текст молитве која се чита на литургији Василија Великог (Службеник, Београд 1974, 209)“.¹⁵ Иконографија тема које су у ломничком олтару насликали сликари с почетка XVII века показује да су се они ослањали на узор споменика XIV века, али не као Лонгин на репрезентативне примере из Милутинових задужбина, већ на сликарство споменика с југа настало око средине тог века.

Најстарији пример представе светог Амвросија као појединачне светитељске фигуре у српском зидном сликарству сачуван је у Богородичиној цркви у Студеници, осликаној око 1208/09. године. Реч је о цркви чији је иконографски програм формулисао свети Сава. Због великих оштећења

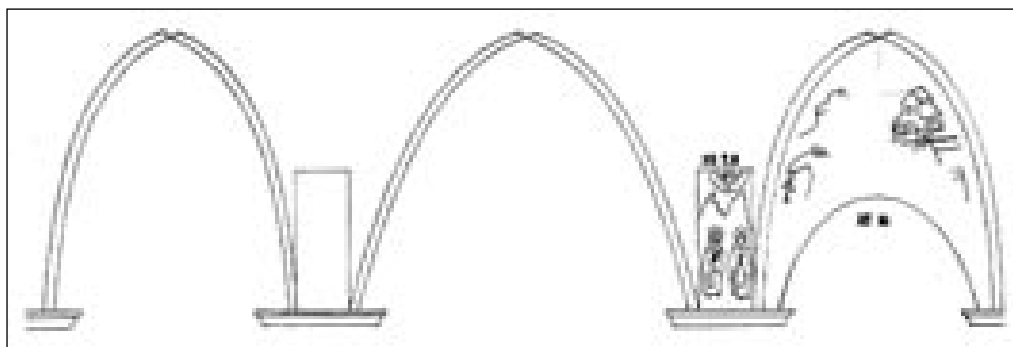

Сл.15. Црква Богородичиног Ваведена манастира Завале, олтарски простор, свети Амвросије са светитељима, 1618-1619. године

Fig. 15. Church of the Presentation of the Virgin in Zavala Monastery, the altar area, Saint Ambrose with the saints, 1618-1619

¹⁴ Сретен Петковић, *Зидно сликарство на јодручју Пећке патријаршије 1157-1614*, Нови Сад 1965, 180.

¹⁵ Љиљана Шево, *Манастир Ломница*, Београд 1999, 69.

Сл.16. Дечани, менолог, 1347/48. године

Fig. 16. Dečani Monastery, the menologue, 1347/48

нисмо у могућности да сагледамо целокупни првобитни програм у олтару, али избор светитеља сведочи о жељи светог Саве „да укаже на најстарије епископије хришћанског света и њихове архијереје које су могле послужити као пример“.¹⁶

„На северо-источном ступцу проскомидије, на страни према северу, изнад мраморног сокла је стојећа архијерејска фигура светог Амвросија (бела слова на плавом позађу) из 1209. године. Он има седу косу и дужу рачвасту браду, у светлоокер је сакосу са тамноокер наборима; с окер надбедреником богато исликаним умбра орнаментиком; с изобилно украшеним епитрахилем (лоза, шах-поља). На доњој тамновиолетној одежди су тамномрки набори и сиви осветљени делови. Има бели омофор са црним крстовима и белим дугим ресама. Десном руком на грудима придржава јеванђеље с окер корицама а левом руком под сакосом придржава одоздо јеванђеље. То је један од најосећајније насликаних портрета студеничких светитеља у олтару и на њему су поетске реалистичне ликовне интерпретације студеничког сликара најучљивије. Изнад овог светитеља је медаљон са црвено-кармин позађем, на коме је попрсје архијереја светог Аутономоса (црна слова)“.¹⁷

По стилу се претпоставља да су декорацију радили цариградски уметници, од којих се највише, по темпераменту и брзим, кратким потезима широке четке, издваја грчки сликар који је осликао олтарски простор. „Његови светитељи okreћу поглед у страну и кад су у чеоном ставу, што се најчешће види на фрескама. Највише ликова израдио је у олтарском простору – Амвросије, Климент Анкирски, Никола, Тарасије, и други, а у наосу је помогао главном мајстору радећи му пророке на Распећу и вероватно делове неких других слика у наосу које нису сачуване“.¹⁸

После Студенице, по старини следи пример из Грачанице (задужбине краља Милутина, осликане 1318-1321). Ту се фигура светог Амвросија налази

¹⁶ Г. Бабић, Б. Кораћ, С. Ђирковић, *Студеница*, Београд 1986, 65.

¹⁷ Саопштења XIX, Републички завод за заштиту споменика културе СР Србије, Београд 1987, 63-64.

¹⁸ *Loc.cit.*

у тамбуру куполе северног параклиса заједно са још седам епископа: светим Епифанијем, Сосилом, Анатолијем, Антимом, Астијем, Прохором и Климентом са грчким натписима у позадини.¹⁹ Натпис иза светог Амвросија прати представу светитеља.²⁰ У недостатку фотографије представе Грачанице нисмо у могућности да представу детаљније проучимо, али се на основу цртежа Б. Живковића види да припада, тада већ, класичном приказу епископа.²¹

Свети Амвросије насликан је 1331. године у катедрали Светог Трипуна у Котору. Ова представа заслужује посебну пажњу као сведочанство о поштовању Амвросија и у католичкој средини унутар српске средњовековне државе. Истраживања вођена 1989. године²² открила су остатке живописа.

„Испод оплата, на потрбушјима лукова средњег и западног травеја, на шест подужних лукова, откривено је дванаест фигура светитеља распоређених у паровима, који се ореолима додирују у темену“.²³ Сваки сцену прате натписи који су на латинском.

У средњем травеју на северној страни, на западном подужном луку пронађене су представе светог Амвросија и светог Августина, које су и најбоље очуване.²⁴

Сл. 17. Приправа Пећке патријаршије, менолог, 1561. године

Fig. 17. Peć Patriarchate parvis, the menologue, 1561

¹⁹ Б. Тодић, *Грачаница*, Београд 1988, 109.

²⁰ *Loc. cit.*

²¹ Б. Живковић, *Грачаница*, Београд 1989.

²² Jasmika Popović-Grgurević, *Prilog poznavanju zidnog slikarstva u katedrali Sv. Tripuna u Kotoru*, *Voka* 21-22, *Zbornik radova nauke, kulture i umjetnosti*, Herceg Novi 1999, 107.

²³ *Ibid.*, 108.

²⁴ Треба напоменути да се у доба „готике“ четири црквена оца сликају на зидовима или на своду светилишта као паралела четворици јеванђелиста. На западу су то – Амвроси-

Свети Амвросије приказан је у „одећи византијских епископа, у полуставриону и са омофором украшеним смеђим крстовима. Полуставрион прекрива његову леву руку, док десном светитељ благосиља. Проседа коса, дубоки залисци, високо чело, ситне продорне очи и дуга седа брада сложена у правилним праменовима, извучени су најфинијом четкицом и стапају се у једну целину“.²⁵

Сликари су, претпостављамо захваљујући запису и византијском стилу, били грчког порекла (*pictores graeci*).²⁶ Уочљиво је да сликари нису најбоље познавали натписе, тј. језик којим су описивали сцене, што можемо уочити на примеру светог Амвросија чије је име у нивоу „ореола са његове леве стране“.²⁷ „AMBROSIUS (R) – слово (R) је заборављено, а затим накнадно уметнуто“.²⁸

Неколико година након што је био насликан у которској катедрали, свети Амвросије је на сличан начин представљен и у српском архиепископском седишту у Пећи. Наиме, на тријумфалном луку, у олтару пећке цркве Богородице Одигитрије, живописане око 1335. године, око попрсја Христа Емануила насликан је низ медаљона са попрсјима архијереја. Десно од Христа представљени су св. Тарасије, св. Јаков брат Божији, св. Климент Охридски и св. Амвросије, док су на левој страни св. Митрофан, св. Никифор, св. Герман и св. Методије.²⁹ Свети Амвросије је насликан као сед старац, скоро сасвим ћелав. На себи има црвени фелон, омофор и епитрахил.

У Пећкој патријаршији сачувана је још једна слична представа светог Амвросија. Она се налази у цркви Светих Апостола, на источној страни лука саграђеног на месту где се некада налазио зид који је делио припрату од западног травеја цркве. Реч је о програмској целини која је настала заслугом архиепископа Јоаникија, средином XIV века.³⁰ На источној страни лука првобитно је било насликано преко 20 попрсја светитеља, углавном монаха. Међу њима је и свети Амвросије, чије се попрсје налази на јужној страни лука, између попрсја св. Аверкија и св. Теоктиста. Представљен је као старац високог чела и дубоких зализака, с дугом седом брадом, која се рачва у два густа прамена. На себи има монашку одећу, смеђу мандију и плави аналав с кукулом.

Појединачне представе светог Амвросија Медиоланског јављају се у српској уметности и у доба турске власти. Најстари познати пример сачуван је у цркви Светог Николе Дабарског, тзв. Бањи код Прибоја, и то у ниши проскомидије. Поменута црква потиче из времена Стефана Дечанског који је са тадашњим епископом Николом III обновио и живописао стару цркву са почетка

је, Августин, Јероним, Гргур Велики; на истоку – Атанасије, Василије, Гргур Велики, Јован Златоусти.

²⁵ Jasminka Popović-Grgurević, *op.cit.*, 114

²⁶ *Ibid.*, 125.

²⁷ *Loc.cit.*

²⁸ *Loc.cit.*

²⁹ О тим фрескама cf. М. Ивановић, *Црква Богородице Одигитрије у Пећкој Патријаршији*, Старине Косова и метохије II-III (1963), 133-154; *Пећка патријаршија*, Београд, 19, xx (В. Ј. Бурић).

³⁰ О тој програмској целини в. Б. Тодић, xxx, *Пећка патријаршија*, xxx (В. Ј. Бурић).

XIII века. Међутим, црква је после доласка Турака страдала па је шездесетих година XVI века поново обновљена. Нови живопис у наосу и припрати је окончан 1571. године. У олтарском простору налази се већ уобичајена сцена Поклоњења агнецу у којој учествују Григорије Богослов, Василије Велики, Јован Златоусти и Атанасије Велики; у ниши проскомидије представљен је Амвросије Медиолански (Велики), а на јужном зиду од петорице архијереја очувани су натписи Силвестра, Епифанија и Григорија Чудотворца.³¹

Негде у исто време свети Амвросије је насликан и у манастиру светих арханђела Михаила и Гаврила у црној реци код Тутина. Тај манастир је подигнут у другој половини XVI века (око 1570. године). По оштећеном натпису на јужном зиду чита се да је храм непосредно након градње и живописан. За њено осликавање заслуге је имао сликар Никола. У олтарском простору на северном зиду илустрована је Визија Петра Александријског, а изнад ње су медаљони са ликовима светог Амвросија, Спиридона Чудотворца и једног непознатог архијереја, док је у ниши проскомидије смештен *Imago pietatis*, а у њега архиђакон Стефан. У Поклоњењу агнецу учествују Григорије Богослов, Василије Велики, Јован Златоусти и Кирил Александријски. Над Поклоњењем је попрсје Богородице шире од небеса.³²

Представа светог Амвросија насликана је и у другом појасу олтарског простора и у цркви Ваведена манастира Добрићева у Херцеговини. Реч је о фрескама ране фазе сликарске делатности Георгија Митрофановића, насталим ускоро после 1516. године. Поред Амвросија су насликани Јеротеј, Елевтерије, Кирил, Партеније Лимпсакијски, Поликарп Смирнски, Андрија и Ипатије.

Георгије Митрофановић насликао је светог Амвросија и у цркви Богородичиног Ваведена манастира Завале, у Херцеговини, западно од Требиња. Црква је осликана 1618-1619. године када је и црква обновљена, о чему нам сведочи пет натписа у цркви исписаних руком Георгија Митрофановића. Свети Амвросије налази се у олтарском простору заједно са светим Ипатијем, Поликарпом, Протасијем, једним непознатим свештеником, светим Партенијем, Вуколом Смирнским и светим Андрејем.

И у Добрићеву и у Завали попрсја мање угледних архијереја су распоређена у близини најважнијих отаца цркве, са страна или изнад њих, у низовима од по четири попрсја. То је добро позната схема, варирана у српском сликарству, још од Жиче.

Трећу групу представа чине, као што је већ поменуто, представе светитеља у илустрованим календарима. То су менолози из Дечана, припрате Пећке патријаршије и цркве Светог Николе у Пелинову.

У Дечанима, чије је осликавање завршено 1347/1348. године, Амвросије је на луку између источних травеја средњег и јужног брода.³³ Насликан је као стојећа фигура у архијерејској одежди.

У календару насликаном 1561. године у припрати Пећке патријаршије, представа светог Амвросија налази се на источној страни источног брода припрате. И овде је реч о стојећој фигури.

³¹ Сретен Петковић, *ош. шшш.*, 173.

³² Сретен Петковић, *ош. шшш.* 184.

³³ *Ibid.*, 328.

У календару из цркве Светог Николе у Пелинову, у Грбљу, коју је 1717/1718. године осликао даскал Димитрије, представа светитеља налази се на северној страни свода у IV зони налази се представа светог Амвросија.³⁴ Ова црква је јединствена по томе што је цела осликана по црквеном календару. Све слике и појединачне сцене из живота светитеља, Христа и Богородице – уколико су заступљени у синаксарима – овде су добиле своју одговарајућу менолошку ознаку. Сликара је најважније зоне у зидном сликарству испунио минијатурним слицицама један до другог тесно збијених светаца и група светитеља. Изнад ових зона илустрован је циклус Великих празника и Христова страдања.

На самом крају овог саопштења ваља, као закључак, нагласити да је на основу сачуваних примера (који свакако представља само делић онога што је некада постојало) извесно како је свети Амвросије у српској средини био веома поштован. У прилог таквој тврдњи говори пре свега чињеница да је медиолански епископ сликан у олтарском простору српских цркава, како служи са најславнијим архијерејима хришћанског Истока. Такво поштовање свакако потиче још од времена светог Саве, који је светог Амвросија поставио на истакнуто место у Студеници, као стојећу фигуру на самом улазу у протезис. То значи да је сваки служитељ који је улазио у олтарски простор цркве угледао управо светог Амвросија. Можда је свети Амвросије био посебно поштован код Срба и због тога што се српска држава налазила на граничном подручју између Истока и Запада. Као што је познато, први српски владари и државе били су под јурисдикцијом Рима. И сам Стефан Немања је крштен као католик при рођењу, а треба имати у виду и то да је и касније, у доба Немањиних наследника, у саставу српске државе увек било католика и католичких епископија. Из тих епископија се можда ширила слава светог Амвросија и у другим деловима државе Немањића.

Што се тиче иконографије светитеља у српској средњовековној уметности, треба рећи да је постојало устаљено решење које се јавља са мањим варијацијама у свим црквама. Било да је у питању представа светитеља у оквиру Службе архијереја, појединачна фигура, или менолог, свети Амвросије је увек приказан у одећи епископа. Одевен је у стихар и полуставрион са омофором, и надбедреником. Око врата су уочљиве ивице епитрахила, а на рукавима стихара наруквице. Обично је представљен као старац дуге седе браде, са дубоким залисцима, високог чела. У левој руци држи развијени свитак или јеванђеље, а десном благосиља.

³⁴ Р. Мјјовић, *op.cit.*, 381.

Branka Vranešević

SAINT AMBROSE OF MILAN IN SERBIAN WALL PAINTING

Saint Ambrose of Milan was one of the great church fathers, the „doctors“ of church, together with Saint Augustine, Saint John Chrysostom and Saint Athanasius. His cult is developed in Italy, in Milan (where his grave is located).

His first presentation, with the features of a portrait, was found in the Chapel San Vittore in Ciel d'Oro in Milan (end of the V century), and he will later appear in a modified iconography (Torcello, Sicily, etc.). Within the Byzantine cultural circle, Saint Ambrose is most often presented in the altar area, in the framework of the scene „Adoration of Christ the Lamb“. Great changes, that took place when the schism occurred in 1054, induced the drifting apart of eastern and western provinces of the Empire and the demonstration of different national and cultural mentalities, which resulted in different presentations of Saint Ambrose.

Saint Ambrose was undoubtedly honored in medieval Serbian lands as well, with evident western and Byzantine influences. The existence of the cult is confirmed by liturgical calendars preserved in old Serbian typikons, meneons, books of gospels and other liturgical manuscripts. Even more important for our research are the preserved visual-artistic presentations on the walls of major Serbian monuments. These presentations can be classified into three groups. The first group consists of the presentations of the Saint within the composition of Adoration of Christ the Lamb (the Lesnovo Monastery, St. George's Church of the Monastery of Lomnica). The second is the group of individual figures, usually painted in the zone of half-length portraits within the sanctuary (the Church of the Theotokos in the Studenica Monastery, the Monastery of Gračanica, the Cathedral of St. Tripun in Kotor, the Church of St. Nicholas of Dabar in Banja near Priboj, the Monastery of Saint Archangels Michael and Gabriel in Crna Reka near Tutin, the Church of the Presentation of the Holy Virgin of the Dobričevno Monastery in Herzegovina, the Church of the Presentation of the Holy Virgin of the Monastery of Žavala in Herzegovina). The third group comprises the presentations from menologues (the Dečani Monastery, the parvis of the Patriarchate of Peć and the Church of St. Nicholas in Pelinovo).

It may be stated in conclusion that Saint Ambrose was highly respected in the medieval Serbian painting, and this statement is borne out by his presence among the most famous archpriests of the Christian East frescoed in the altar areas of churches.

